

Bep en Han

Paula Borsboom

Bep_{en} Han

Roman over de dochters
Rietveld en Schröder

Colofon

© 2024 Paula Borsboom

ISBN 978-94-6501138-7

NUR 300/285

Foto omslag: Eva Besnyö, *Shadows (Eva and Magda)*

© Maria Austria Instituut

Foto auteur: Paula Bouman

Grafisch ontwerp: Nieck Engelhard

Belangrijk

Bij het schrijven van dit boek heb ik mij laten inspireren door bronnen (zie hiervoor de lijst achterin). Maar het boek is geen historische studie, het is fictie. In de context van dit boek zijn de personages die erin voorkomen fictief, ook degenen die de naam dragen van personen die hebben geleefd of nog leven. Dat wat zij meemaken, ervaren, denken en zeggen is voor een groot deel verzonnen. Datzelfde geldt voor een deel van de gebeurtenissen, die ik ook meer met de blik van nu heb beschreven.

Het Rietveld Schröderhuis

Het is september 2023. Tegen het huis aan de Prins Hendriklaan 50 in Utrecht staan steigers. Schilders frissen de buitenkant op. Die was altijd al veel kleuriger dan die van de andere huizen in de straat. Maar nu wordt het huis nog wat extra in de verf gezet om het er zo mooi mogelijk uit te laten zien voor zijn verjaardag: het bestaat honderd jaar.

In 1924 ontwierpen Gerrit Rietveld en Truus Schröder het huis. Zij was de opdrachtgever, hij de architect. Het huis verbond hun beider namen voor altijd met elkaar.

Bep Rietveld was tien jaar toen ze haar vader de eerste tekeningen van het huis zag maken. Han Schröder ging er met haar moeder, broer en zus wonen. Bep en Han waren de 'dochter van'. Ze waren niet zo innig met elkaar verbonden als hun ouders. Toch zijn hun levensverhalen ook met elkaar vervlochten.

Kunstenaar

Vader zou een groot kunstenaar kunnen worden, dat wist Bep heel zeker. Hij kon prachtig tekenen. Hij had ook teken- en schilderles gehad. Dat was nog voordat zij geboren was. Hij kon vast de mooiste landschappen schilderen of bloemen. Nu tekende hij alleen maar meubels.

Vader was meubelmaker. Dat vak had hij van zijn vader geleerd. Opa had een werkplaats in Wittevrouwen. Vader had daar zijn jeugd doorgebracht. Hij werkte al vroeg mee in de werkplaats. Zijn broers deden dat ook maar niet zo lang als hij. Het werk was zwaar, alleen vader hield het vol. In de werkplaats van opa leerde hij zagen, schaven, houtsnijden.

Toen vader zelf een goede meubelmaker was, begon hij een eigen zaak. Zo waren er twee meubelmakers Rietveld in Utrecht. Maar de meubels die opa en vader maakten, waren heel anders. Die van opa waren zwaar en donker. Vader maakte ze lichter, grappiger.

Eigenlijk waren zijn meubels meer een soort beeldhouwwerken. Zoals de stoel die nu al een tijdje in de werkplaats stond. Bep had hem op een middag, toen ze uit school thuiskwam, in de winkel zien staan. Het waren eigenlijk alleen maar twee grote planken en verder wat grotere en kleinere latten. Het zag er zo licht en eenvoudig uit.

Ze had een tijdje naar de stoel gestaard en was er een paar keer omheen gelopen. Tot ze vader opeens de winkel hoorde binnenkomen vanuit de werkplaats. 'Heeft u deze stoel verkocht?'

'Nee, nee', had vader een beetje gehaast geantwoord en de stoel opgepakt. 'Die heb ik alleen maar voor mezelf gemaakt.' Daarna had hij de stoel in de werkplaats gezet en daar stond hij nog steeds.

Bep had moeder een paar dagen later gevraagd of zij die stoel ook zo mooi vond. Moeder had haar vragend aangekeken, ze wist niet waar Bep het over had. Toen waren ze samen naar de werkplaats gelopen. 'Mooi hè?' Moeder had maar kort naar de stoel gekeken en keek toen naar haar. De blik die Bep op dat moment bij haar zag, was dezelfde die ze kort daarvoor ook had gezien, op haar zesde verjaardag.

Vader had voor haar een jurkje genaaid. Blauw was hij. Eigenlijk waren

het meer twee lappen tegen elkaar aan, met aan de zijkanten gaten voor haar armen en van boven een gat voor haar hoofd. Hij had haar haar afgeknipt en dat viel nu ook in twee rechte stukken naar beneden. Ze leek wel een lopende rechthoek. Toen haar moeder haar zag, keek ze net als nu. Het was onbegrip en afkeuring wat Bep las in de ogen van haar moeder. Maar ook een soort verdrietige gelatenheid.

Op school hadden de kinderen haar uitgelachen. Ze vonden dat ze een idiote jurk aanhad. Bep had dat helemaal niet erg gevonden. Zij vond de jurk niet raar. Vader had hem gemaakt en alles wat vader maakte, was mooi. Het was eigenlijk kunst.

Vader ging de laatste tijd veel met kunstenaars om. Die kwamen ook wel bij hen thuis op bezoek. Soms bleven ze alleen maar in de werkplaats met vader praten. Maar laatst was er eentje 's avonds op bezoek gekomen. Iedereen was al naar bed, alleen vader was nog in de huiskamer.

Toen Bep net was ingeslapen, schrok ze wakker van een luide stem die ze van beneden hoorde. Stilletjes was ze naar het trapgat geslopen. De huiskamerdeur stond een beetje open en daardoorheen zag ze de gestalte van een lange, magere man met een wilde bos haar. Dat moest wel één van de kunstenaars zijn die vader kende. De man maakte grote gebaren met zijn armen en hield een lang verhaal waar Bep niets van begreep.

Haar vader zag ze niet maar ze hoorde hem wel een paar keer iets tegen de man zeggen. Die ging dan nog harder praten en wilder bewegen. Was hij boos op vader? Hadden ze ruzie? Opeens liep de man naar het harmonium in de hoek. Moeder speelde er vaak op, 's avonds als de kleintjes in bed lagen en zij en vader aan tafel zaten te tekenen.

Meestal waren het langzame, slepende melodieën die moeder speelde. Ze zong er ook bij. Het waren liederen uit de zondagse kerkdienst, Bep herkende ze wel. Een enkele keer vroeg vader of ze wat anders kon spelen. Dat deed ze nooit. Vroeger zong vader soms wel eens met moeder mee maar dat deed hij al een hele tijd niet meer. Hij ging ook niet meer naar de kerk.

De man had de toetsen van het harmonium aangeslagen. Niet zoals moeder dat deed maar sneller en harder. Hij zong er met luide uithalen bij en stampte met zijn voet op de grond, of deed vader dat? Bep kon niet verstaan wat de man zong, ze hoorde alleen maar klanken. Nog één

keer sloeg hij stevig op de toetsen en hield toen op. Vader en hij lachten samen en praatten daarna zachtjes verder. Stilletjes was Bep terug in bed gekropen.

Vanavond was ze samen met vader naar opa en oma geweest. Het was oma's verjaardag. Moeder was niet meegegaan. Zij 'liep op alledag', zoals vader tegen oma had gezegd. Bep had die mededeling raadselachtig gevonden. Ze had gisteren de buurvrouw ook al zoiets horen zeggen en begreep niet wat er met moeder aan de hand was. Ze was niet ziek en liep heel gewoon rond. Tegelijk vond ze het fijn om zo alleen met vader op pad te gaan.

Oma was blij om hen te zien. Bep vond haar lief. Liever dan opa, die vaak mopperde en alles beter wist. Vader deed ook niet altijd aardig tegen opa. Zoals vanavond toen opa hun een kast had laten zien, die hij voor de directeur van de machinefabriek had gemaakt. De kast stond nog bij hem in de werkplaats. Vader had enkel wat gebromd toen opa hem vroeg of hij de kast mooi vond: 'Hij is mooi gemaakt maar niet mijn smaak.'

Dat had Bep ook wel gezien. De kast was donkerbruin en had vier bolvormige poten. In de deuren waren krullerige motieven gesneden. Bep wist hoe je daar met je vinger het patroon van kon volgen. Dat was leuk om te doen maar ze vond de kast toch niet mooi. Net als vader.

Oma had eerst voor iedereen thee ingeschonken. Die van Bep was met water aangengeld, zodat ze haar mond niet zou branden. Later had oma uit de keuken borrelglaasjes gehaald. Opa had een kruikje jenever uit het dressoir gepakt en de glaasjes ingeschonken.

Oom Wim en oom Frans waren er ook. De mannen voerden een lang gesprek over allerlei mensen die Bep niet kende. En over alles wat er in Utrecht veranderde de laatste jaren. De fabrieken die er werden gebouwd en de nieuwe huizen. Oom Frans vertelde enthousiast over de Jaarbeurs die op het Vredenburg was gekomen. 'Weet je hoeveel mensen daar naartoe komen? Duizenden!'

Opa schudde zijn hoofd. Hij zag het nut van zo'n groot beursgebouw niet in. 'Voor je het weet, verdwijnen daardoor alle kleine winkels.'

'Ja pa, dat is de moderne tijd!', vond oom Frans.

'Het zal wel', mompelde opa en keek stuurs naar buiten. Oma stond

op, legde even haar hand op zijn schouder en schonk toen de glaasjes nog een keer vol. 'Lekker, ma!', riep oom Frans.

'Ach ja,' glunderde oma, 'je bent maar één keer per jaar jarig.'

Vader was inmiddels een gesprek begonnen met oom Wim. Die had een paar jaar filosofie gestudeerd en hield er wel van om eens stevig door te praten over iets. Ze hadden het over kunst. Over hoe de werkelijkheid in de kunst kon worden weergegeven. Zij vonden dat dat zo zuiver mogelijk moest gebeuren.

Oom Frans ving iets op van hun gesprek en riep vrolijk uit: 'Vinden jullie het dan kunst wat die lui doen? Een beetje kliederen op een doek of wat snerpen op een trompet? Dan kan ik me ook wel kunstenaar noemen!' Opa lachte met hem mee.

'Ik denk dat er veel kunstenaars zijn die oprecht proberen de nieuwe tijd te verstaan,' probeerde oom Wim het op te nemen voor moderne kunst. Maar oom Frans lachte daar smalend om. Vader hield wijselijk zijn mond.

Na een uurtje stond hij op en zei tegen Bep dat ze weer naar huis zouden gaan. Toen ze naast vader over straat liep, dacht Bep nog verder na over wat er over kunst was gezegd. Bep zou zelf ook wel kunstenaar willen worden. Ze hield enorm van tekenen en zou graag gaan schilderen.

Ze liepen door het Wilhelminapark. De zon was bijna onder. Het was onbewolkt. De maan, die halfvol was, was vaag zichtbaar in de spiegeling van de vijver. De bomen op de achtergrond staken er donker tegen af.

Dit beeld, zo precies als ze het zag, tekenen of schilderen, dat zou Bep graag willen. En dat was toch de werkelijkheid zuiver weergegeven? Ze vroeg het aan vader.

'Als je de vijver en de bomen zou schilderen zoals je ze nu ziet, geef je niet de echte werkelijkheid weer', legde vader uit. 'Je schildert dan iets wat je nu toevallig ziet. Op een ander moment ziet het er weer anders uit. Als je de zuivere werkelijkheid wilt schilderen laat je alle toevalligheden weg.'

Het was even stil. 'Begrijp je dat?'

Bep begreep het niet echt. 'Daar moet je dan nog maar eens over nadenken', zei vader lachend en kneep haar heel even in de wang. Bep lachte terug en pakte zijn hand. Ze staken de weg over en kwamen in de straat waar ze woonden.

Moeders kamer

‘Vader is dood’, had Binnert gezegd. Han was vijf jaar geweest toen. Toch wist ze precies hoe ze zich voelde, toen haar broer dit vertelde. Alsof ze heel lang haar adem had ingehouden en daarna niet goed meer wist hoe ze moest ademen.

Er hing al langere tijd een vreemde sfeer in huis, stil en donker. Vader lag in het ziekenhuis in Amsterdam. Moeder ging geregeld naar hem toe. Binnert en Marjan waren op school. Han was vaak hele dagen alleen thuis.

Af en toe gingen ze naar het vakantiehuis in Huis ter Heide. Dat lag midden tussen de bossen en had een mooie tuin. Han vond het er heerlijk. De ruimte, de stilte en de geur van de dennenbomen. Moeder was hier anders dan thuis. Ze speelde met haar kinderen mee in de tuin en maakte wandelingen in de omgeving. Maar steeds weer kwam de dag dat ze teruggingen naar hun huis aan die drukke straat, waar de tram zich luid rinkelend doorheen wurmde. Moeder ging dan weer naar vader. Die schreef in zijn brieven, dat hij vast snel beter zou worden. Maar dat gebeurde niet.

Op een dag gingen de kinderen met de tram naar een andere plaats, Han wist niet meer hoe het daar heette. Eén van hun dienstbodes ging mee. Die dag bleven ze bij een mevrouw, die zei dat ze hun moeder goed kende. Ze kregen boekjes om te lezen, een legpuzzel en kleurpotloden. Tussen de middag aten ze met de mevrouw aan een grote tafel.

Toen ze ’s avonds weer in Utrecht waren, vertelde moeder dat vader niet meer thuis zou komen. Hij was nu in de hemel en had het daar goed, zei ze. Toen had ze haar kinderen stevig omhelsd en was heel lief tegen hen geweest. Alsof ze getroost moesten worden. Maar Han snapte niet waarom dat zo was en ze durfde er ook niet naar te vragen.

Dat deed ze pas na een paar dagen, toen Binnert het haar vertelde. Haar broer had zich daarna omgedraaid en was weggelopen. Han was naar de kamer gegaan, die speciaal voor moeder was gemaakt. Daar zou ze vast wel zijn. In die kamer zat ze het liefst.

Moeders kamer zag er heel anders uit dan de andere kamers in huis. Op de muren waren een lichte en donkere kleur grijs gebruikt. Het was daardoor net alsof de muur ophield op het punt waar het lichtere grijs overging in het donkere, alsof het bovenste stuk muur er niet bij hoorde. De kamer leek daardoor veel kleiner dan hij was.

De meubels die in de kamer stonden, waren ook heel anders dan in de rest van het huis. Veel eenvoudiger en rechter. Moeder zat op de stoel naast het raam. Toen ze Han zag, nam ze haar op schoot, streelde door haar haar en zei alleen maar: 'Hanneke.' Han voelde het gekriebel van moeders vest tegen haar wang. Ze drukte zich nog wat steviger tegen moeders buik aan en friemelde aan de knoopjes op het vest. Buiten klonk het gerinkel van de tram en het geblaf van een hond. Zij zaten hier stil, samen.

Hoelang ze zo gezeten hadden, wist Han niet. Misschien was ze ook even in slaap gevallen. Maar op een gegeven moment stond tante An in de kamer. Als tante An er was, keek moeder altijd een beetje anders, het leek of ze dan meer glimlachte dan anders. Nu ook. Tante An en moeder praatten zachtjes met elkaar en waren ook vaak een tijdje stil. Dan keken ze allebei naar buiten of dronken van de thee die de meid gebracht had. Han bleef al die tijd bij moeder op schoot zitten.

Korte tijd later was er een man op bezoek geweest, die een grote koffer bij zich had. Moeder had hem de verschillende kamers op de eerste verdieping laten zien. Toen had hij de koffer in de woonkamer uitgepakt. Er kwam een zwarte doos uit die hij op een standaard van drie pootjes zette. In de doos zat een glaasje. De man schoof dat glaasje met een soort harmonica naar voren en weer naar achteren.

Moeder had aan Han gevraagd om aan haar speeltafeltje in de hoek van de woonkamer te gaan zitten. De man verschoof de standaard met de doos erop een beetje en richtte het glaasje op Han.

'Ik ga nu tot tien tellen, 'zei hij, 'en dan moet jij al die tijd heel stil zitten. Kun je dat?' Nou, dat leek haar niet zo moeilijk.

Daarna ging hij naar de kamer waar vader ziek op bed had gelegen. Han moest bij de touwladder gaan staan, die bij vaders bed had gehangen. Daaraan kon hij zich optrekken om te gaan zitten of staan. Ook

nu moest Han tien tellen doodstil zijn. Het was wel wat raar om zo met die touwladder te staan. Toen vader nog leefde, mochten de kinderen er nooit aan komen. Binnert was er toch een keer ingeklommen, daar was vader heel boos over geworden. 'Het is hier geen gymzaal', had hij op scherpe toon gezegd.

Nadat de man met de zwarte doos was vertrokken, had moeder aan één van de dienstbodes gevraagd de touwladder op te ruimen. Ook de lampetkan die er op een dressoir stond en een handdoekenrekje werden er weggehaald. Daarvoor in de plaats kwam er een tafel te staan, waar de stoelen die al in de kamers stonden omheen werden geschoven.

Han zat nu op één van die stoelen. Ze had een tekenblok van moeder gekregen en een paar potloden. Maar ze had nog niets getekend. Door de halfopen deur zag ze een paar vreemde mensen door de gang lopen. Ze sjouwden met dozen en stoelen en riepen van alles naar elkaar.

Die avond aten ze met het gezin in de keuken. Daarna moesten de kinderen al vroeg naar bed. Er zou een feestje gegeven worden en daar mochten zij niet bij zijn. De dienstmeid zou ze naar bed brengen. Maar toen er allerlei stemmen van de benedenverdieping klonken, wilden Binnert, Marjan en Han wel even kijken wie er allemaal waren. Ook de dienstmeid was nieuwsgierig. Ze gingen met zijn vieren op de trap zitten en zagen zo wat er zich in de huiskamer afspeelde.

Er waren misschien vijftien gasten in de kamer. Han zag tante An en haar man, oom Rein. De anderen kende ze niet. Voor hen stond een man die nog het meest leek op de mannen die op vaders kantoor werkten. Hij had een pak aan en droeg een stropdas. Zijn haar was achterover gekamd en hij lachte af en toe heel verlegen.

De man droeg iets voor dat op een gedicht leek. Alleen was er geen woord van te verstaan. Het enige wat Han opving was: 'rakete bee bee.' Daarna volgden heel veel keer de letter r en de oe. De man zoog af en toe zijn wangen helemaal naar binnen en tuitte dan zijn lippen. Ook maakte hij met zijn mond bubbelgeluiden zoals vissen dat doen. Zijn gezicht werd alsmaar roder. De mensen die luisterden, klaptten in hun handen en lachten.

Toen hij klaar was, nodigde hij een vrouw naast zich uit. Zij had haar oogleden donkerblauw geverfd, haar lippen groen en op haar wangen